

Київське передмістя Солом'янка наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У статті на основі архівних матеріалів, історичної літератури досліджується розвиток Київського передмістя Солом'янки на зламі ХІХ-ХХ століть. Відображено процес її зміни від села до міського передмістя.

Ключові слова: міська історія, історичні місцевості, Київ, Солом'янка, передмістя, міська забудова.

Утворення та розвиток колишніх міських околиць, входження їх до території Києва є однією із складових для повного всебічного вивчення історії всього міста. Всі ці історичні місцевості складають окремі частини, без яких неможливо створити цілісну картину Києва. На прикладі окремої місцевості Солом'янки показаний процес її перетворення від звичайної слобідки з критими соломою хатами до міського передмістя.

Вперше Солом'янці було приділено увагу в праці «Киев и его предместия: Шулявка, Соломенка с Протасовья Яром, Байкова Гора и Демиевка с Саперною слободкою по переписи 2 марта 1874 года» (1875 р.), розробленої Південно-Західним відділом Імператорського російського географічного товариства [1]. В книзі наведені відомості про кількість населення, дворів, будинків, різного роду закладів Солом'янки та інших місцевостей. Із сучасної літератури можна виділити книгу Михайла Рибаківа «Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва» (1997 р.) [2], у якій висвітлені питання адміністративно-територіального поділу міста у різні часи, наведені відомості про ряд київських місцевостей, в тому числі про Солом'янку. Окрім цього про місцевості в нього є ряд публікацій у пресі, зокрема стаття «Київська околиця Солом'янка», яка опублікована в журналі «Архіви України» (1980 р.), де прослідковується історія передмістя від утворення до 30-х років минулого століття [3]. В 2010 році видана книга «Солом'янський район міста Києва вчора, сьогодні, завтра», написана киевознавцем М.Кальницьким (історична частина), Н.М.Вітюком та С.В.Євсєєвим [4], в якій широко висвітлений процес розвитку всіх історичних місцевостей району.

Утворення Солом'янки як київського передмістя починається із 1830-х років, зокрема на

плані Києва 1859 року вона фігурує як «слобідка Солом'янка» [5]. Забудована була переважно хатами під солом'яними стріхами (звідки й назва).

7 січня 1834 р. згідно з положенням «Об устройстве Киева» в місті почали будувати Києво-Печерську фортецю. 28 травня 1857 р. на заміну землі, вилученої для її будівництва, Києву була відведена частина земель Петропавлівсько-Борщагівської волості Київського повіту площею 898,33 десятин з платежем оброку по 486 руб. 82,5 коп. щорічно [6]. Внаслідок цього мешканців Печерська частково переселили на територію між р. Либідь і Черепановою горою, а частково розселили вздовж Либеді і Кучминого яру, де й виникла Солом'янка (вся Солом'янка тоді називалась Кучминим Яром) [7]. Але при передачі землі виявилось, що частина земельної території в кількості 17,90 дес. була зайнята під садиби відставних солдат (4,69 дес.) та інших осіб різного звання (13,21 дес. офіційно, а в дійсності більше). З часом кількість населення збільшувалась, в першу чергу була заселена частина незручної землі, що знаходилась під цегельним заводом і сінокосом. Згодом там заселили осіб, садиби яких забрали під будівництво з 1860-х років Курсько-Київської залізниці.

Пізніше Київське міське управління, згідно з роз'ясненням Міністерства внутрішніх справ від 26 червня 1864 р. за № 4376, частину цієї землі почало давати в користування під забудову спочатку без контрактів, а згодом по терміновим договорам, частина ж землі заселялась самовільно. Таким чином виникли передмістя Верхня і Нижня Солом'янки, Кучмин і Протасів Яри. Трохи пізніше зайнята населенням цих передмість земля в кількості 939.2198 кв.саж. була наділена їм за люстраціями 1873, 1895 і 1905 рр. без згоди на те власника – міста Києва [8].

Територіальному зростанню Києва, зокрема передмістя Солом'янки, в кінці XIX – на початку XX ст. першочергово сприяло формування та розвиток його залізничного господарства. Так, з 1860-х років розпочалось будівництво Києво-Курської (Москва–Курськ–Київ) та Південно-Західної (Петербург–Київ–Балта–Одеса) залізниць. У 1868-1870 рр. у долині річки Либідь відбулось зведення першої Київської залізничної станції з пасажирським та товарним відділеннями. Автор першого пасажирського вокзалу Києва – архітектор С.А. Вишневський. Вокзал був збудований у стилі англійської готики, декоративні бійниці на фасаді і зубці на дахах імітували середньовічну фортецю. Проіснувавши майже півстоліття, напередодні Першої світової війни будівля була демонтована, оскільки начебто займала багато місця. У проміжку між знищенням старого приміщення і побудові нового (1929-1932 рр.) (архітектор О.М. Вербицький), до 1928 р. центральним вокзалом слугувала тимчасова дерев'яна споруда.

Перші залізничні лінії, прокладені в заплаві р. Либідь, сприяли її подальшій забудові як житловими, так і виробничо-складськими спорудами, що мали безпосереднє відношення до залізниці. Спочатку сюди переселялись домовласники з прилеглої до залізниці території – зони відчуження, а потім почали селитись і робітники залізниці та залізничних майстерень. Солом'янка стрімко розростається і перетворюється на робітниче селище. Поява залізниці сприяла розділенню Солом'янки на Нижню (вздовж р. Либідь і залізниці (тепер господарська зона), і Верхню Солом'янку (по обидві сторони сучасної вулиці Урицького).

Перший вокзал Києва розміщувався поблизу товарної станції «Київ-1», до залізничних колій якої з боку Верхньої Солом'янки прилягали «Головні залізничні майстерні», котрі виникли одночасно з залізницею в 1868 р. для ремонту потягів та вагонів. У 1879 р. вони отримали назву «Головні залізничні майстерні Південно-Західної залізниці». Від початку свого заснування майстерні стали найкрупнішим підприємством Києва: спочатку тут працювали 467 осіб, через 10 років – 1300 осіб, а на початку XX ст. воно забезпечувало роботою 2500 осіб [9].

«Залізничні майстерні» поклали початок будівництва містечка залізничників – київської «Залізничної колонії», розпочате у 1860 р. і пов'язане з ім'ям О.В. Кобелева – цивільного інженера за фахом, пізніше – професора Київ-

ського політехнічного інституту. З 1887 по 1912 р. він працював в управлінні Південно-Західної залізниці, де втілював у проект ідею «Колонії», а потім керував її будівництвом. Завдяки О.В. Кобелеву в цей час виникають: технічне училище (один із корпусів якого зберігся по вул. Лукашевича, 15) та пансіонат при ньому (1884-1886 рр.), корпуси залізничної лікарні з амбулаторією та аптекою (1890-і), притулок для сиріт – дітей залізничників, розрахований на 150 вихованців (1899-1901 рр.), їдальня та ін. Під керівництвом О.М. Кобелева та за участю інженера шляхів сполучення О.П. Бородіна, було споруджено хімічну та механічну лабораторії (одну – на території «Колонії», іншу – на території «Залізничних майстерень»), а також ряд виробничих цехів ремонтних майстерень. Будівля першої в Росії хімічної лабораторії для дослідження властивостей води, палива, мастил та інших матеріалів, створена в 1879 р. з ініціативи О.П. Бородіна, є однією з нечисленних споруд «Колонії», що збереглася до нашого часу. Деякі фрагменти історичної забудови «Залізничної колонії» (в межах вулиць Брюллова, Фурманова, частково Богданівської) ще існують [10].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. характер забудови на Залізничній колонії змінився: замість дерев'яних будівель з'явилися цегляні у невеликих кварталах, розпланованих між вулицями-лініями. До речі, кілька років у Залізничній колонії жив майбутній славетний артист і виконавець власних пісень Олександр Вертинський, його сусідкою була відома співачка Ксенія Держинська.

Перші повні відомості про Солом'янку маємо з 70-х років XIX ст. 2 березня 1874 році Південно-Західний відділ імператорського Російського географічного товариства провів у Києві одинденний перепис населення. І хоча Солом'янка офіційно на той час не була у складі Києва, тим не менше вона мала істотну вагу в загальноміському житті. Тому межі для перепису були вибрані таким чином, що вона разом з місцевостями Протасів Яр та Деміївкою, а також військова гімназія та селища біля кладовища на Байковій горі були враховані. На противагу їм деякі з місцевостей, які були у складі міської межі, наприклад Горенка і Котурські хутори, не мали міського спрямування, не були органічно зв'язані з міським життям, тому їх територія під час перепису не враховувалась. Жителі Солом'янки та прилеглих до неї місцевостей в основному були євреями і займались дрібною міською торгівлею, ремеслами, по-

стачанням м'яса тощо. Окрім того, ці місцевості слугували притулком для осіб, яким з різних причин було заборонено проживання в Києві.

На час перепису Київ був поділений на 6 частин (Печерська, Двірцева, Старокиївська, Либідська, Подільська та Плоська), Лук'янівський та Куренівський квартали і передмістя: Шулявка, Солом'янка і Протасів Яр, Байкова гора, Деміївка і Саперна слобідка. І по окремо взятій частині, кварталі і передмістю були подані відомості.

За результатами перепису на Солом'янці і в Протасовому Яру проживало 3910 осіб [11]. Було 212 дворів, 379 житлових (з них критих соломою – 116, деревом – 240, залізом – 23) і 349 нежитлових приміщень (з них критих землею – 5, соломою – 104, деревом – 224, залізом – 16) – всього 728 будівель [12]. Тільки 36 дворів мали колодязі, 4 – зі стоячою або текучою водою і 172 двори взагалі не мали води. В Солом'янці разом із Протасовим Яром нараховувалось 43 заклади фабричних, промислових і ремісничих підприємств (з них: 1 завод сухих дріжджів, 2 цегляних заводи, 1 пекарня, 3 буфети, 4 корчми і харчевні, 6 гончарень, 4 столярні майстерні, 8 слюсарень). На час перепису там функціонувало 112 закладів різного роду (з них: 17 магазинів і крамниць, 1 пивний погріб, 2 готелі з номерами для приїжджих, 7 постійних дворів, 1 залізнична станція, 1 телеграфна станція, 3 кузні, 1 єврейська школа, 1 лікарня) [13].

У 1879 році Солом'янка ввійшла до складу новоутвореної Бульварної поліцейської частини міста [14] (всього в Києві на той час було 8 поліцейських частин). І хоча вона офіційно і перебувала у складі Києва, міська дума стосовно неї проводила інертну політику, байдуже ставилася до нагальних потреб місцевого населення. За станом свого благоустрою вона посідала одне з останніх місць: вулиці були брудні і занедбані, особливо після дощів. Сюди не доходили мережі водогону та електричного освітлення; не було стаціонарних медичних закладів, окрім лікарні залізничників.

Нижня ж Солом'янка була в складі міської межі і мала сплановані та заощені вулиці, освітлення, водогін. Для інших передмість Києвом було відведено землю під будівництво церкви, кладовища і школи. Турботами міського управління була впорядкована базарна площа на Верхній Солом'янці, обладнано освітлення ліхтарями навколо церкви. В 1902 р. місто мало замостити головну вулицю Верхньої Солом'янки, для чого навіть вже був заготовлений камінь (пізніше солом'янці цим каменем, самовільно

взятим, замостили цю ж вулицю). Міське управління обслуговувало всі ці передмістя пожежними командами, безкоштовною медичною допомогою (функціонував Шулявський Кураторський пункт) та ін. За матеріалами дослідниці київських некрополів Л.Проценко, кладовище на території Солом'янки існувало ще з 1832 р. і спочатку містилося неподалік від р. Либідь. Проте внаслідок прокладення залізниці його ліквідували, а натомість 1878 р. ухвалили створити нове кладовище площею 1,5 дес. у Верхній частині Солом'янки, недалеко від Кадетського Гаю, у 1903 р. додано ще 2 десятини. Тут, зокрема, утворилась ділянка для поховань учнів та вихователів Кадетського корпусу [15].

Освітня справа на Солом'янці розпочалася в 1895 р., коли було відкрито церковнопарафіяльну школу. Вона розмістилася на погості майбутньої Покровської церкви, яку тоді ще тільки будували. У школі навчали лише Слова Божого, російській мові та арифметиці. Проте у 1900 р. тут відкрили двокласне селищне училище у найманому приміщенні, де викладали геометрію, історію, географію, вчили кресленню та чистописанню. За даними на 1910 рік в училищі навчалось загалом 98 хлопців та 76 дівчат. При ньому діяло також ремісниче столярно-токарне відділення на 20 учнів. Згодом було створено 4-класне вище початкове Солом'янське училище, де навчали початковим знанням з фізики, механіки та хімії. Для нього 1914 р. спорудили власний двоповерховий цегляний будинок (арх. Іполит Ніколаєв) по сучасній вул. Урицького, 36 (на той час вул. Графа Ігнат'єва, 98). У Залізничній колонії теж були навчальні заклади: у 1876 р. відкрили однокласне училище, у 1890 воно стало двокласним, а після 1912 р. отримало статус вищого початкового закладу (для хлопців і дівчат) [16]. Також там були залізничний технікум та школа робітничої молоді.

Покровська церква на Солом'янці постала наприкінці XIX ст. З 1905 по 1915 рр. настоятелем її служив випускник Київської Духовної академії Василь Костянтинівич Липківський (1864-1937 рр.). Він був одним із тих, хто організував Українську автокефальну православну церкву, в 1921 р. став її митрополитом і залишався в цьому сані до 1927 р. На стіні Покровської церкви нині встановлено пам'ятну дошку з його барельєфом.

Внаслідок неналежного стану благоустрою на Солом'янці місцеві жителі хотіли відділитись від міста, яке про них зовсім не піклувалось.

Після неодноразових прохань люстрацією від 16 січня 1901 р. Солом'янка разом з прилеглими передмістями були вилучені із відання Київського міського управління і з грудня 1902 р. почали управлятися самостійно на правах сільського поселення [17], в зв'язку з чим подальші шляхи по благоустрою були перервані. Солом'янка отримала статус сільського поселення у межах Хотівської волості Київської губернії.

Існування поблизу Києва густо населених, але в санітарному відношенні відсталих передмість становило загрозу для міста, зокрема спричиняло вплив на збільшення злочинів, жебракування, на розповсюдження хвороб... На ненормальний стан передмість звертала увагу місцева губернська влада: Губернським по селянським справам присутством у листопаді 1902 р. жителям передмість було запропоновано утворити самостійне сільське товариство, що і було ними зроблено на засіданні 11 грудня 1902 р. Але в процесі цього виникли труднощі, так як виявилось, що не всі жителі передмість бажають бути зараховані до його складу: міщани не хотіли приписуватись до селян, а селяни інших товариств не хотіли переходити до створюваного. Тому міське присутствие не змогло затвердити постанови на утворення сільського товариства.

Для вирішення проблеми антисанітарії прилеглих передмість Київська міська дума на зборах 9-16 січня 1903 р. порушила клопотання про їхнє включення до Києва з нанесенням на план вулиць і площ. Але в зв'язку з відмовами домовласників передмість поступитись правами в необхідних для впорядкування вулиць випадках, клопотання було направлено в міністерство внутрішніх справ лише 29 жовтня 1905 р. Міська дума обмежилась складанням плану тільки більш близьких до міста передмість в кількості 477 дес., які було бажано включити до міста. До цього плану увійшли: 1) землі, зайняті жителями вказаних передмість, 2) землі відчуження Південно-Західної залізниці, 3) частина землі, що залишалась у розпорядженні міста в кількості 286,5 дес., 4) особисте володіння Києво-Софійського Митрополитанського Будинку («Дача Паньковщина»).

У 1903 р. деякі з домовласників порушили клопотання перед Губернським по селянським справам присутством про утворення із цих передмість містечка зі спрощеним міським управлінням, назвавши його «Олександрією», на честь російської імператриці Олександри Федорівни, дружини Миколи II. Київська міська дума мало

піклувалася про благоустрій своїх окраїн і передмість, тому, створивши окреме від Києва місто, жителі планували самостійно привести його до належного стану. Губернське присутствие визнало необхідним створення окремого міста (журнал від 11 серпня 1904 р. № 3341) і 24 серпня 1904 р. надіслало клопотання жителів разом з комісією журналу Київському генерал-губернатору і Міністерству внутрішніх справ [18].

Центральна і місцеві влади (як видно із їхньої переписки) підтримували утворення Олександрії, вважаючи, що Київ тоді більше піклувався б про свій центр, а не про околиці. Натомість місцеві жителі, утворивши міське поселення, з більшим інтересом і увагою відносились би до потреб свого міста.

Але була одна перешкода: земля, що оточувала передмістя, не могла бути відлучена у власність нового міста без згоди м. Києва як вічного власника цієї землі. Щоб вирішити цю проблему, Міністерство внутрішніх справ через Київського генерал-губернатора (3 серпня 1906 р. № 5339) [19] запропонувало Київському міському громадському управлінню відмовитись від клопотання про включення в межу міста зазначених передмість і поступитись правом на ці землі новому міському поселенню.

Міністерство в цьому питанні, очевидно, керувалось правилами про порядок утворення поселень в місті за 689 ст. т. IX вид. 1899 р., згідно з яким земля під вигін затверджуваному місту може бути відведена із вільних казенних земель, що лежать навколо нього. А так як поблизу Солом'янки інших казенних земель не було, то Міністерство звернуло свою увагу на безпечнооброчні землі Києва, які існували для задоволення всляких земельних потреб, тільки не міських. Право на ці землі Київ отримав у силу закону 1857 р. У міністерській пропозиції не було ніяких вказівок відносно кількості землі, якою м. Київ повинен поступитись на користь нового міського поселення. Говорилось невизначено: «всіх земель, зайнятих місцем загального користування і які призначені під міський вигін». Вигоном могла вважатись всяка земельна територія, тобто це могли бути будь-які землі, що були в розпорядженні м. Києва [20].

Солом'янці довго боролися за право викупу садиб у власність, адже вони були лише орендарями землі, якою користувалося місто. У 1905 році садиби Солом'янки було офіційно викуплено у приватну власність.

Згідно люстраційного акту 1905 р. в зазначених передмістях налічувалось 264 особи корінного населення, така ж приблизно кількість значилась і в люстраційних актах 1895 р. Але число жителів, що не перевищувало 600 осіб, не давало серйозної підстави до виділення цих передмість у самостійну міську одиницю з приєднаними до неї 617 десятинами міських оброчних земель. До складу нового міста окрім обох Солом'янок з Ярами та Батиєвою Горою мали увійти ще й Кадетський корпус із Кадетським Гаєм, територія Бактеріологічного інституту, а також чимало вільних казенних земель. Площа нового міста повинна бути 4,8 кв. км, чисельність населення – понад 13000 осіб [21].

У 1906 р. місцеві домовласники заснували своє Товариство Благоустрою на чолі з активним борцем за «незалежність Солом'янки» Іваном Пироженком [22], але воно не мало юридичних прав і тому не могло дати Солом'янці повний благоустрій. Що воно реально зробило, так це замостило центральну вулицю, а серед планів було замощення всіх вулиць, проведення сюди до 1908 р. трамваю, вирішення питання водопостачання, освітлення, будівництво пожежні тощо. За цих обіцянок мешканці і хотіли створити самостійну Олександрію.

На протигагу згоді Губернського присутствія, міська дума висловила категоричний протест проти виділення для Олександрії казенних земель, які були в безстроковому і безпереоброчному користуванні міста і складали нагальну потребу для нього. На засіданні 12 жовтня 1906 р. зазначалось, що утворення поряд з Києвом самостійного міського поселення нанесло б Києву численну шкоду, паралізуючи всі заклади міського управління, направлені на постачання міського населення доброякісним м'ясом і т.д. Тому дума визнала повідомити губернатора про незгоду на уступку цих земель проектованому новому міському селищу та порушити клопотання про включення в міську межу частини казенних земель площею 477 дес.

9 лютого 1908 р. солом'янці подали нове прохання Київському генерал-губернатору, в якому висловились проти приєднання їх до міста, мотивуючи тим, що передмістя – це окремий побутовий центр, який має інтереси, не пов'язані з Києвом, тому всі прибутки передмістя хочуть витратити виключно на себе; утворення нового міста здешевить продукти харчування не тільки в передмістях, а й у Києві; з приєднанням до

міста передмість у них буде всього 20-30 виборців, тоді як з утворенням нового міста виборцями буде більшість домовласників внаслідок пониження виборчого цензу. Також на користь доводів за утворення нового поселення виступало те, що щорічно міське управління брало з Солом'янок різні прибутки: оціночний збір з садиб, збір за місця на базарній площі Верхньої Солом'янки, прибутки від здачі в оренду орних, городніх і садибних ділянок на безпереоброчних землях. В цілому від передмість Київ отримував в середньому (рахуючи останні 10 років – 1892-1902 рр.) близько 5000 рублів, а в 1901-1902 рр. – близько 6800 рублів. Натомість, як уже зазначалося, Київське міське управління на благоустрій передмість відвело землю під церкву, кладовище і школу, давало щорічну субсидію на кладовище і школу, привело до ладу базарну площу на Верхній Солом'янці, виділило камінь на замощення вулиці (не замостило внаслідок вилучення в 1902 р. Верхньої Солом'янки із ведення міста) [23].

Проти відокремлення Солом'янки від Києва енергійний протест висловлювала міська рада, розуміючи, що суміжність нового міста стане небезпечним конкурентом Києву з огляду на потенційний розвиток та територіальне розширення. Або ж могло вийти так, що мешканці нового міста будуть користуватися різними установами Києва, а натомість нічого не сплачувати за їх утримання. З «нового міста» була направлена депутація до Петербургу, яка в 1909 р. мала зустріч із головою царського уряду Петром Столипіним, котрий отримав від київської мерії інформацію щодо міста «Олександрії». Після бесіди з депутацією він відрядив до Києва компетентних урядовців для вивчення проблеми на місці. Розглянувши всі обставини, чиновники зробили висновок про небажаність створення нового сепаратного міста, у чому їх переконали звернення представників Батиєвої Гори, Протасового Яру та Кадетського корпусу, які висловлювались за приєднання їх до Києва.

У червні 1909 р. Міністерство внутрішніх справ виявило, що поселення не мають суцільної території: частина передмість розміщена на казенних землях у безпереоброчне користування, а частина на землях, що належать різним відомствам і закладам: Київському Кадетському корпусу, Міністерству шляхів сполучення, Митрополитанському Будинку, Воєнно-інженерному і Воєнно-інтендантському відомствам. З утво-

ренням з них самостійного міського поселення, воно буде розміщене на землях різних власників і в той же час оточеним з різних боків землями Києва. Будучи містом у місті, воно негативно впливатиме як на ріст і благоустрій нового міста, так і на благоустрій Києва.

Небезпечним і шкідливим для Києва був санітарний стан передмість. Київ мав каналізацію, артезіанське водопостачання, безкоштовну лікарську допомогу для бідного населення, а тому санітарний стан передмість становив йому загрозу. В разі утворення міського поселення із Солом'янки та інших передмість нове місто буде не в змозі вирішити питання благоустрою. Був запропонований вихід: замість окремого поселення – приєднати передмістя до Києва і тоді в них також буде благоустрій – каналізація, артезіанське постачання, було б і електроосвітлення, і трамвай... На той час лінія міського трамваю в трьох місцях підходила до межі Солом'янки: по Караваєвській лінії, по лінії Кадетського корпусу та по лінії Хрещатик – Керосинна вулиця.

Станом на 1909 р. в межу майбутнього міста Олександрії були включені: садибна і незручна земля Протасового Яру – 10 дес. 33 кв.саж., землі Митрополитанського Будинку (Батієва гора) – 31 дес. 2050 кв.саж., казенні землі, що знаходились у безпосередньому користуванні Києва – 306 дес. 1873 кв.саж. Всього – 441 дес.966 кв.саж. Чисельність населення майбутнього міста мала становити близько 15000 осіб. Згідно з опитуванням, проведеним поліцією, було зареєстровано домовласників 13108 осіб, з них 11722 православних, 1047 євреїв, 289 – інших віросповідань. Службовців залізниці і ремісників – 2000 осіб, торговців – 300 осіб, чорноробів – 900, тих, хто вів домашнє господарство – 3400 (в ці цифри не ввійшли жінки і діти). Налічувалась така кількість всіх садиб на 1909 р.: у Верхній Солом'янці – 352, Кучминому Яру – 62, Батієвій Горі – 254, Протасовому Яру – 103. Всього було 771 садиба. Кількість існуючих будівель у всіх садибах – 2060, з них кам'яних – 14, змішаних – 106, дерев'яних – 1940, критих залізом – 2020, деревом – 40. Житлових будівель – 1178, нежитлових – 882 і 1 церква. Існувало 189 торгово-промислових закладів. Щоденно на Солом'янській базарній площі (по вулиці графа Ігнат'єва) збирався базар. Була приватна гімназія Є.В.Брагінцевої, двокласне міністерське училище, церковно-приходська школа, в якій було 17 вчителів і 498 учнів [24].

Зрештою був знайдений компроміс. Київська міська рада пообіцяла Міністерству внутрішніх справ у Петербурзі і особливій Комісії із представників міністерства і місцевої організації в Києві, що в Солом'янці у разі приєднання до міста у найближчий час буде наведено благоустрій. Для залучення на свою сторону місцевих жителів міська дума навіть розіслала їм виписку постанови про свою готовність у разі приєднання до міста у найближчий час привести Солом'янку до належного стану благоустрою.

Тому Міністерство внутрішніх справ, згідно з висновком міністерства фінансів постановило в 1910 році включити передмістя Нижню Солом'янку площею 6 десятин, а також Верхню Солом'янку, Кучмин, Протасів Яри та Батієву Гору з прилеглими до них землями в 443,66 десятини в межі Києва. Це було зроблено за умови, що приєднувана до міста земля залишається повною власністю осіб і закладів, котрі раніше придбали її на законних підставах; передмістя ці утворюють особливу виборчу дільницю (ст. 34 Міського положення Зводу законів, т. II, вид. 1892 р.) за умови, якщо число виборців у них достатньо для вибору хоча б одного гласного, інакше вони приєднуються до однієї з сусідніх дільниць; для управління і завідування цими передмістями утворюється в порядку ст. 103 Міського положення (Звід законів, т. II, вид. 1892 р.) особлива виконавча комісія, в складі якої половина членів повинна бути з міських виборців по передмістям. Із її ведення виключались галузі народного господарства загальноміського характеру: каналізація, водопровід, трамвай і т.д.; збори і прибутки, одержувані з передмість на користь міста, поступають у загальноміську касу, але протягом 25 років з дня приєднання до міста вони розподіляються міським громадським управлінням виключно на потреби і благоустрій передмість, за виключенням частини, що виділялася на утримання міського громадського управління [25].

Відомості про Солом'янку, подані Київською міською управою, були опубліковані в «Збірнику узаконень і розпоряджень про приєднання до м. Києва суміжних з ним селищ Верхньої і Нижньої Солом'янки, Кучменого і Протасового Ярів та Батієвої Гори 2 червня 1910 року» [26]. З цього документу дізнаємося, що у 1910 році населення Солом'янки становило 25 тисяч. Так, у Солом'янці утворили окрему виборчу дільницю, на якій було вибрано двох гласних. Згодом на засіданнях Київської міської думи 15-16 лютого

1911 р. була обрана комісія по завідуванню Солом'янкою, Батієвою горою, Кучменим і Протасовим ярами. До складу комісії від міста ввійшли 4 гласних, від Солом'янки – 2 гласних і 3 виборці. Із її ведення виключалися вже згадувані галузі господарства загальноміського характеру – каналізація, водопровід, трамвай. Але так як міське самоуправління, досягнувши приєднання Солом'янки до міста, геть забуло про свої обіцянки, то комісія повинна була взяти на себе обслуговування і приведення в життя всіх галузей, якими повинно опікуватись місто.

Впродовж 1 року комісія розглянула близько 200 питань благоустрою: облаштування мостових, водопроводу, трамваю; пониження страхових премій з майна, каналізації, електричного освітлення; покращення сполучення Солом'янки з містом через залізничну територію; заселення прилеглої пустопорожньої казенної землі. Було складено загальний план Солом'янки і прилеглих земель із розподілом їх на ділянки вулицями і кварталами.

Для реалізації плану благоустрою потрібна була сума близько 300.000 рублів. Однак на засіданні Думи 9 серпня 1911 р. в позиції на благоустрій було відмовлено. Тому комісія вирішила домогтись її хоча б на крайню потребу – на замощеність вулиць, бо їх непроїзний стан для Києва був не вигідний, так як утруднював сполучення із сусідніми селами. Відтак міська дума на цей раз ухвалила виділити суму вдвічі меншу – в розмірі 160.000 рублів.

Але для жителів потрібні були і водогін, і каналізація, і освітлення, і трамвай. Результати і робота Комісії по завідуванню Солом'янкою були практично незначні, бо всі її проекти розкидані по різних галузях міської управи, а члени міської управи у благоустрої Солом'янки не були зацікавлені.

Для вирішення питання благоустрою необхідно було, щоб всі справи виносились на розгляд міської управи та думи і щоб позика була збільшена до першопочаткового трьохсоттисячного розміру, який би дав можливість охопити всі нерозв'язані проблеми. Крім того, відчувалася нагальна потреба в організації трамвайного маршруту на Солом'янці, так як сполучення з містом через залізничну територію для місцевих жителів було не зручне і сильно гальмувало розвиток цієї місцевості. Вносились пропозиції про влаштування цілком зручного і безперешкодного сполучення Солом'янки з містом через залізничну територію шляхом облаштування мостів і

віадуків як для проходу і проїзду, так і для очікування трамваю та для стоку атмосферних вод з громадської площі. Солом'янка сполучалась єдиним проїздом – залізничним віадуком шириною 12 аршинів, збудованим 40 років тому і розрахованим для потреб тодішнього населення у 200-300 осіб, а населення Солом'янки на той час у кількості 25000 осіб було оточене залізничним насипом (з центром міста Солом'янка була зв'язана трамвайним маршрутом лише у 1924-25 році: від Артилерійського училища до Софійського собору ходив трамвай № 8). Покращення сполучення Солом'янки з містом через залізничну територію вирішувалось потребою будівництва нового вокзалу і перебудовою залізничного вузла в Києві. Комісією був складений план заселення оточуючих солом'янських казенних пустопорожніх земель, що не приносили ніякого доходу місту і були пориті ярами, із розподілом на квартали, вулиці і площі. Проект представили в міську управу, але він лежав без дії, не дивлячись на те, що кияни, особливо жителі Солом'янки, добивалися прав на заселення цих земель.

Також акцентувалась увага на тому, щоб з'єднати Солом'янку з мережею електричного освітлення м. Києва, бо вона сплачувала майже 1% свого прибутку за освітлення тільки частини її дорогими гасово-гартівними ліхтарями. На кінець, найбільш терміновим було влаштування на Солом'янці водопроводу і каналізації, так як при нерівномірному рельєфі місцевості відсутність цих зручностей для жителів було нестерпним [27].

Комісією було створено Києво-Солом'янське пожежне товариство, у 1914 році споруджено міське училище. Дбала вона і про економічні інтереси громадян: у лютому 1914 р. був запроваджений порядок утримання Солом'янського ринку – селянам, які привозили продукти власного господарства, було запроваджене пільгове користування місцями, водночас велася боротьба зі спекулянтами-перекупщиками.

Про певне поліпшення благоустрою свідчить і створення першого кінотеатру «Електро-біограф», який потім отримав назву «Фантазія». У 1910 році його влаштував підприємець Григорій Нікулін. У радянські часи кінотеатр діяв під назвою «Іскра» (не зберігся).

На початку 20-х рр. мешканцем Солом'янки був майбутній письменник М.Островський, який наймав кут у будинку №5 по тій вулиці, що

сьогодні названа його іменем. В 1910 р. по вул. Новій, 22 (будівля не збереглась) жив класик української літератури С.Васильченко.

У зв'язку з будівництвом ТЕЦ Південно-Західної залізниці, більшість житлових споруд Нижньої Солом'янки у 1930-і роки була знесена. Від історичної забудови Нижньої Солом'янки на сьогодні залишились фрагменти будівель лише по вулиці Вокзальній.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що на рубежі XIX-XX століть око-

лиці Києва мали неупорядкований вигляд. На прикладі Солом'янки видно, що всі спроби мешканців передмість добитись утворення самостійного поселення для вирішення питань благоустрою виявились невдалими. В цілому вони чотири рази порушували клопотання про утворення міста в місті, натомість міська влада бачила їх у своєму складі, що врешті-решт було й зроблено. Тим не менше проблема благоустрою на той час так і залишилася невирішеною.

Джерела та література

1. Киев и его предместия: Шулявка, Соломенка с Протасовья Яром, Байкова Гора и Демиевка с Саперною слободкою по переписи 2 марта 1874 года. – К., 1875. – 402 с.
2. Рибаків М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К., 1997. – 374 с.
3. Рибаків М.О. Київська околиця Солом'янка // Архіви України. - № 6. – К., 1980.
4. Солом'янський район міста Києва вчора, сьогодні, завтра (автори М.Б.Кальницький, Н.М.Вітюк, С.В.Євсєєв). – К.: «Друкарня Діапринт», 2010. – 230 с.: фото. кольор.
5. Державний архів Київської області, ф.1542, оп.1, спр.27, арк.1,6.
6. Доклад по вопросу о присоединении к городу Киеву предместий: Верхней и Нижней Соломонок, Протасового и Кучменого Яров и Батыевой горы. – Державний архів м. Києва (далі - ДАК), ф.163, оп.7, спр.1780, арк.75 зв.
7. ДАК, ф.163, оп.7, спр.1780, арк.3 зв.
8. Там само, арк.75 зв.-76.
9. Ієвлева В. Пам'ятки індустріального розвитку Києва кінця XIX – першої третини XX століття. – К., 2008. – С.26.
10. Там само. – С. 33-35
11. Киев и его предместия: Шулявка, Соломенка с Протасовья Яром, Байкова Гора и Демиевка с Саперною слободкою по переписи 2 марта 1874 года. – К., 1875. – С. 3.
12. Там само. – С. 276, 281, 283, 278-279.
13. Там само. – С. 3, 276-279, 286, 290, 391-401.
14. Рибаків М.О. Київська околиця Солом'янка // Архіви України - К., 1980. – № 6. – С. 68.
15. Солом'янський район міста Києва вчора, сьогодні, завтра. – С.63.
16. Там само. – С.146.
17. ДАК, ф.163, оп.7, спр.1780, арк.76 зв.
18. Там само, арк.77-77 зв.
19. Там само, арк.78.
20. Там само, арк.10-11,18.
21. Солом'янський район міста Києва вчора, сьогодні, завтра. – С. 20.
22. Там само. – С. 19.
23. ДАК, ф.163, оп.7, спр.1780, арк.85 зв.-86.
24. Там само, арк. 122-123.
25. ДАК, ф.163, оп.7, спр.1851, арк.5.
26. ДАК, ф.163, оп.57, спр.3, арк.1-3 зв.
27. Там само, арк.1-3 зв.

Світлана Архипова

Киевское предместье Соломенка в конце XIX – в начале XX вв.

В статье на основе архивных материалов, исторической литературы исследуется развитие Киевского предместья Соломенки на рубеже XIX-XX вв. Отображается процесс ее изменения от села до городского предместья.

Ключевые слова: городская история, исторические местности, Киев, Соломенка, предместье, городская черта.

Svitlana Arhipova

Solomyanka – kyivan suburb during the end of XIX – beginning of XX st.

Origin and development of one Kyivan suburb – Solomyanka during the end of XIX – beginning of XX st. is described in the article. Basing on archive materials, author depicted the process of changing – from village to city suburb.

Key words: city history, historical place, Kyiv, Solomyanka, suburb, urban border.